

LA NECRÒPOLIS ROMANA DEL CARRER DE LA FONT VELLA DE TERRASSA

Salvador Alavedra i Invers, Antonio Moro i Garcia, Elisenda Vives i Balmaña

Els antecedents (S. Alavedra)

Amb la descoberta casual, l'any 1953, d'un conjunt de sepultures de tègules i ímbrices d'època romana, mentre es feien unes obres al pati de la llar i taller de ràdio i electricitat de la família Eudald Aymerich, al número 43 del carrer de la Font Vella, es va fixar el precedent d'una important necròpolis inèdita, al nucli urbà de la ciutat de Terrassa.¹

A partir d'aquesta localització, la Vocalia d'Excavacions Arqueològiques, inclosa dins la Junta Municipal de Museus d'aquells dies, i de la qual n'era responsable Ramir de Mas Déu i Castellet, sempre va tenir en compte de parar atenció en qualsevol obra o remodelació immobiliària del sector esquerre d'aquest carrer, especialment en el conjunt d'edificis que anaven des de la Casa Museu Alegre de Sagrera fins més enllà de la casa Aymerich, ja esmentada. Tot això en previsió de si es posaven al descobert nous indicis o elements arqueològics importants en tot aquest particular paratge.²

Semblantment, temps després, es va tenir notícia que en fer la nova fonamentació, a l'extrem nord de la casa número 35 d'aquest mateix carrer, a la Llibreria Font Vella, s'hi havien trobat ossos, testes, tègules i materials d'una sepultura que no es va poder reconèixer per manca de suport.

El vocal de la Junta, senyor Antoni Alegre de Sagrera, també havia fet esment, en algunes ocasions, que essent ell jove (1928), els seus pares havien encarregat fer una cavitat o un pou en un indret de l'enjardinat, i que havien trobat tègules planes fragmentades que podien correspondre a una sepultura d'interès arqueològic.

Tota aquesta atenció va culminar a principis de l'any 1978, quan els serveis d'Urbanisme de l'Ajuntament de la ciutat, en virtut de l'Expedient número 70/78, concediren la llicència per enderrocar les finques situades entre els números 37 al 51 bis de l'indicat carrer, condicionant-la que "una vez realizado el derribo y en el momento de efectuar las consiguientes excavaciones para cimientos, debería avisarse a la Junta de Museos con el fin de realizar prospecciones de interés arqueológico."³

Les obres d'enderrocament, que es van iniciar a primers de febrer de 1978, comprenien els habitacles de les cases número 37, 39, 41 i 41 bis, d'aquest sector esquerre del carrer de la Font Vella. Els treballs d'excavació, fonamentació i nova construcció es van espaiar entre 1978, 1979 i 1980.⁴

De l'observació personal practicada mentre eren enrunats els edificis i patis del fons, es van evidenciar els següents detalls:

a) A l'espai central on es van enderrocar els immobles, no s'hi va trobar cap indicatiu de sepultures, constatant que ja s'havien remogut àmpliament les terres, quan es van edificar aquestes cases amb murs de tàpia ben observats.

b) Al sector esquerre, i en direcció cap a l'angle de ponent-nord, en fer l'extracció de les terres endurides, es va localitzar un conjunt de catorze sepultures, repartides en un radi de 20 m² aproximadament, de format exterior divers i algunes amb revestiments de morters, malgrat que a l'interior, juntament amb les restes òssies, s'hi observessin les normals tègules planes i els ímbrices corresponents.

c) Al sector de llevant, s'observa encara l'indret del pati de la casa Aymerich, on l'any 1953, a una fondària d'1,20 m, s'havien localitzat les sis sepultures de tègula ja esmentades, i ara, allí mateix, es van percebre indicis de la número 15.

d) En socavar i treballar a l'espai de terreny de la part nord, que havia de donar més amplitud a l'aparcament autoritzat, es va comprovar que les terres sobreposades de tot aquest sector, que arribaven fins el que havien estat les dependències de l'antiga fàbrica Sagrera, ja s'havien extret en el segle XVIII i XIX, i amb elles la possibilitat de restes arqueològiques. L'únic lloc de possible nova localització al descobert era l'angle nord-ponent del clos, a tocar la zona de l'enjardinat de la Casa Museu actual.

Amb tot, en el curs de les obres d'enderroc i d'extracció de terres, es va anar considerant que allò que més principalment havia transformat, segles abans, tot l'espai de terreny interior d'aquestes cases havien estat els treballs per a les fonamentacions de la fàbrica dels Sagrera⁵, que, de fet, es tractava d'una singular construcció de tres plantes, amb dependències per a tractar les matèries tèxtils amb l'utilitat apropiat, la secció de tintura, batanatge i perxatge, i fins i tot l'estampació d'indianes, tot comptant amb la instal·lació annexa de la sínia, amb els seus catúfols per a l'extracció d'aigua, obtinguda de la deu natural que per allí passava de segles –i que probablement encara li continua passant–, fent diagonal en direcció cap a migdia, per sota el mateix carrer de la Font Vella, la casa Ventalló, patis i jardins, l'església parroquial del Sant Esperit i en direcció cap el lloc on havien estat les dependències benèfiques de les Germanes Darderes, i el carrer de la Rutlla avall.

Fou un treball d'observació, anotació i localització de la necròpolis sense poder fer-hi una actuació apropiada. Les màquines excavadores anaven al dret, i en molts dels casos, la pala ja s'havia emportat i triturat mitja sepultura. Just hi havia el temps de fer unes apuntacions, uns esbossos d'orientació, ja que no es van parar en cap moment les obres.

L'extracció de grans quantitats de terra del sector de llevant, no edificat, feia pressentir que allí s'hi podien trobar restes interessants, però no fou pas així. Contràriament, el sector de ponent, més planer i poc convulsionat, va ser el lloc on es van anar descobrint les sepultures de tègula, morters i restes humanes, mentre les excavadores anaven fent la seva feina i perjudicant-les una darrera l'altra. Amb tot, la seva situació va permetre observar que, malgrat l'adequada separació i el buit central, s'enllaçaven conseqüentment en situació i direcció amb les que s'havien trobat al pati de la casa Aymerich feia vint-i-cinc anys.

De tot això, en resulta un emplaçament en forma de necròpolis espaiosa i en grup successiu de sepultures, la majoria de les quals només es van poder percebre fragmentades, i sense poder-ne fer una mesurada indagació, però sí plasmar-ne algun dibuix.

L'espai de terreny més proper a l'enjardinat de la Casa Alegre de Sagrera, on s'hi descobriren les sepultures números 12, 13 i 14, en trobar-se en el punt més extrem ponent-nord de tota l'obra, va permetre –abans d'afrontar les parets de ciment armat de l'aparcament–, que es pogués fer una observació més reposada, i un pla de situació a càrrec de Joan Saladrigas, Llorenç Muntada i Salvador Alavedra,

detall que pràcticament no hi va haver prou temps de fer amb les anteriors.

Totes les altres sepultures es van anar localitzant com una sorpresa diària, en anar observant el treball de les màquines excavadores que no respectaven res. Es va poder fer una observació a corre-cuita de les sepultures números 1 i 2 fins a la número 8, i en el mateix sentit i direcció cap a ponent-nord fins a la número 14. La número 15 com ja hem indicat, es va observar al sector de llevant.

Englobant-ho tot, en conjunt va suposar l'observació i la senyalització d'una vintena de sepultures, totes elles d'una identitat i cultura molt semblants, malgrat les seves específiques diferències, que es van poder entreveure entre les quinze del 1978/80, i les sis del pati de la casa Aymerich de l'any 1953.⁶

La intervenció arqueològica 1980-1981 (A. Moro)

L'acció destructiva de les màquines va finalitzar just en el límit artificial en aquells moments amb els jardins de la Casa Alegre de Sagrera (actualment magatzem C del Museu de Terrassa), de manera que en va quedar un espai sense rebaixar. Aquesta zona va ser inicialment excavada l'any 1979 pels membres de la Junta Municipal de Museus i s'hi van descobrir parcialment dues sepultures, identificades amb el número 13 i 16, respectivament. Els treballs es van interrompre poc temps després.

Davant la urgència de prosseguir l'excavació iniciada en aquell sector, la Junta va encarregar a Antonio Moro, col·laborador de la Junta Municipal de Museus des de feia un any, aquesta tasca arqueològica. Moro va comptar amb la col·laboració desinteressada dels seus companys d'universitat, que emprengueren l'excavació l'octubre de 1980, i la varen finalitzar el 1981.⁷

Malgrat que els enterraments esmentats ja eren descoberts, l'excavació va permetre recollir una excel·lent lectura estratigràfica que d'alguna manera permetia conèixer l'evolució de l'ocupació humana en aquest indret.

L'excavació ha posat al descobert cinc estrats arqueològics disposats de forma descendent cap a l'oest, sobre el sediment argilós natural, a 2 m i 2,5 m de fondària, respectivament:

Estrat V: els límits superior i inferior se situen a 1,60 m i 2,25 m, respectivament, de la superfície, amb abundant material ceràmic molt fragmentat i residual, així com fragments de tègules i ímbrices. En aquest estrat es troba excavada la sepultura número 16, la qual arriba a afectar el sediment argilós. L'estat de conservació de la tomba impedeix de delimitar-ne la fossa. La sepultura correspon a un enterrament que conserva les tègules que serveixen de

llit al cos del difunt. Una gran pedra a l'oest, als peus, sembla tancar aquest extrem. Un petit fragment de tègula a l'est, en disposició inclinada, permet considerar que la sepultura correspon a un enterrament de tègules disposades a doble vessant. L'esquelet es trobava en decúbit supí.

Estrat IV: els límits superior i inferior se situen entre 1,40 m i 2 m, respectivament, de la superfície, amb abundants esquistes de tègules i ímbrices, així com material ceràmic similar a l'estrat anterior.

Estrat III: els límits superior i inferior se situen entre els 0,75 m i 1,75 m, respectivament, amb abundant material ceràmic vidrat, amb una datació des del segle XIII, tipus "verd i manganès", fins el segle XVIII, representat per les sèries blaves catalanes i els reflexos metàl·lics. En aquest estrat s'observa la construcció de la fonamentació de la casa dels Sagrera, de l'any 1746, amb un mur de tanca del jardí. A l'exterior d'aquest mur es construeix un dipòsit, el fons del qual va ser refet amb posterioritat.

Estrat II: els límits superior i inferior se situen entre els 0,50 m i 0,60 m, respectivament, de la superfície. Correspon a un nivell de sedimentació i abandonament de la zona exterior del mur, durant el segle XIX.

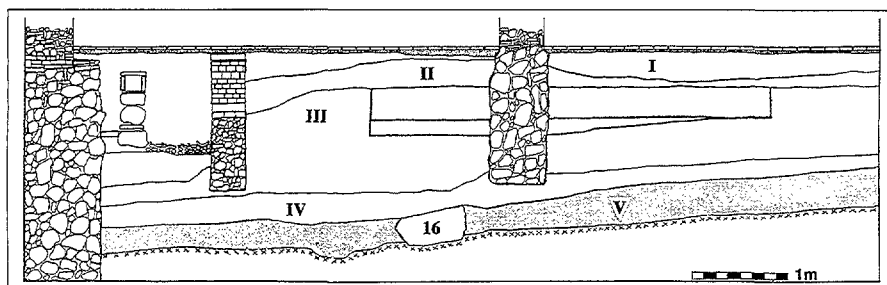
Estrat I: correspon a l'anivellament general de tota la zona, mitjançant l'aportació de terres deguda a la nova transformació arquitectònica de la casa dels Sagrera l'any 1912. Aquest indret seria ocupat per la construcció de noves edificacions disposades al carrer de la Font Vella.

L'enterrament número 13 conservava tan sols el cap i les tègules de la capçalera. La destrucció del seu punt de localització no va permetre una lectura estratigràfica ni constructiva.

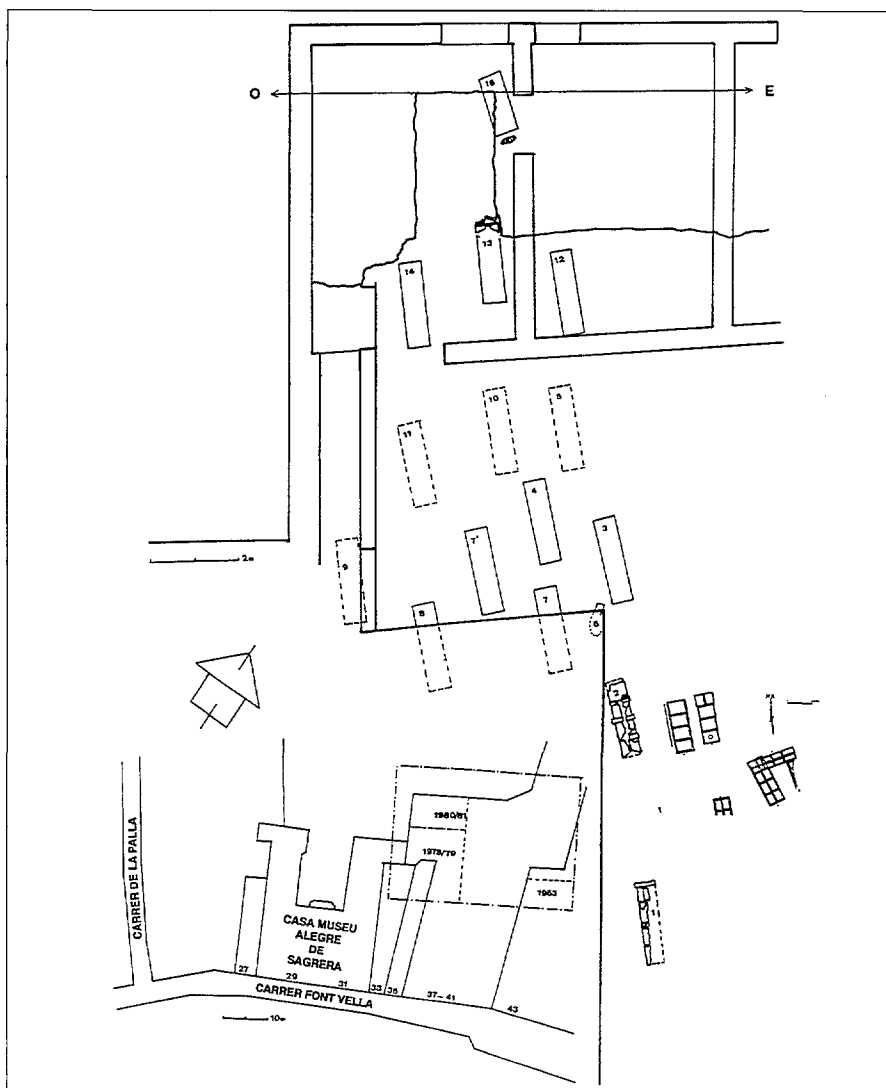
Les conclusions cronològiques argumentades aleshores ens feien pensar en una data tardana, a l'entorn del segle V,⁸ per la presència de material ceràmic gris, potser paleocristià, molt erosionat i apreciable en els dos estrats, el V i el IV. Aleshores el conjunt de sepultures localitzades en aquest indret es relacionava amb la possible necròpolis del municipi romà d'Ègara.

Recentment, la campanya d'excavació arqueològica de la plaça Vella, l'any 1992-1993, va permetre la localització d'un conjunt de quatre sitges amb una datació concretada entorn a mitjans del segle V, i relacionat amb un assentament rural d'època tardoromana.⁹

La distància entre les dues troballes no sobrepassa els setanta metres. La contemporaneïtat cronològica i la seva proximitat semblen indicar que es tracta del cementiri d'un assentament rural que estava situat a l'actual plaça Vella, i no pas del municipi romà d'Ègara.



Secció estratigràfica oest-est. Excavació 1980-1981. Situació de l'enterrament número 16. (A. Moro).



Situació dels enterraments en tègula localitzats el 1953 i el 1978-79, així com l'àrea excavada el 1980-81. Junta de Museus de Terrassa.

Notes antropològiques (E. Vives)

Les restes òssies humanes descrites en aquestes notes van ser exhumades a les excavacions realitzades per la Junta Municipal de Museus a la Font Vella els anys 1978-1979, i per Antonio Moro el 1980-1981 (enterraments 13 i 16). Tal com hem vist a la referència de la intervenció descrita abans, el seu context material correspon al segle V d. C. D'acord amb les referències d'intervenció, ja el 1953 es van realitzar treballs que van deixar al descobert algunes sepultures, els ossos de les quals, però, no es trobaven en bones condicions. Serra Ràfols va datar les restes com a pertanyents als segles I-II d. C.

El material descrit a continuació es troba en condicions de conservació molt dolentes i difícilment podríem fer una avaluació del conjunt i de la seva projecció en el món romà.

Enterrament núm. 1

Restes molt mal conservades i incompletes d'un individu subadult. El sexe no és determinable, ja que no hi ha dades descriptives relatives als indicadors de sexe.

De la mandíbula es conserva un sector de la branca vertical i horitzontal del costat dret. Les seves dimensions són moderades, amb tendència, però, a grans. En conjunt és harmoniosa, sense elements destacables.

Pel que fa a les dents, es conserven totes les del fragment mandibular esmentat, llevat d'I₁. Hi destaca la presència de càries a M₂, que ocupa part de la cara vestibulooclusal.

El desgast és important, i afecta les peces anteriors, la canina i la primera molar. La resta de les peces mostra un desgast que ha rebaixat les cúspides de manera considerable.

Morfològicament, no hi ha elements destacables, llevat, potser, de l'estructura en Y₅ d'M₁ i en Y₄ a M₃ (a M₂ no és observable).

L'esquelet postcranial, molt parcial, ens indica, d'acord amb l'ossificació de l'extrem intern de la clavícula, que devia tractar-se d'un individu subadult. El decés es podria haver produït entre els 18 i els 25 d'anys, període al llarg del qual s'uneixen els dos elements de la clavícula.

Les característiques morfològiques mostren un os de secció, amplada i insercions musculars de dimensions febles.

De les extremitats superiors solament es conserva la dreta. L'húmer, relativament complet, mostra unes dimensions moderades, amb tendència a robust per l'escassa llargada. Tot i això, la tuberositat deltoide és robusta. Les dimensions de les epífisis palesen, també, una estructura robusta. El radi i el cúbit, incomplets, no tenen particularitats.

De les extremitats inferiors, solament es conserva el sector mitjà de la diàfisi del fèmur dret, amb tercer trocànter però sense cap altre element destacable.

D'altres ossos conservats són algunes vèrtebres, fragments costals, dos metacarpians i part de l'ala ilíaca del coxal.

El càlcul de l'alçada, a partir de la llargada màxima de l'húmer, seria al voltant dels 160 cm:

♂	165.3	4.57 cm
♀	159.44	4.45 cm

Enterrament núm. 7

Es tracta de l'esquelet d'un individu adult, probablement de sexe masculí i ja gran, d'acord amb la sinòstosi de part de les sutures i la morfologia dels elements descriptius del crani.

Es conserva, efectivament, un fragment de la calota trencat al frontal i als parietals. Les seves dimensions indiquen un individu mesocèfal, de dimensions mitjanes, amb frontal metàpic. Les sutures estan obertes en alguns sectors i tancades en d'altres, a l'inici del tancament de la lambdoidea.

El crani és de contorn esferoide en norma superior; les protuberàncies parietals i frontals són febles. En norma lateral, el frontal és vertical i corbat, el parietal mostra depressió postobèlica i l'occipital presenta una forta curvatura i prominència. La glabella és moderadament forta. Les línies crotàfites són febles, les mastoides són curtes i amples, la creta supramastoidea és forta. L'ini no mostra cap estructura especial. En norma anterior, destaca el metopisme i els nuls relleus de la glabella, tot i que els arcs superciliars són forts i marcats.

La mandíbula conserva part de la branca horitzontal esquerra, amb el mentó prominent, ben visible i d'aspecte regular. Les dents conservades corresponen a la mandíbula d'aquest fragment. En aquest cas, l'element més important és la presència d'hipoplàsia a I_2 , C_1 i P_1 . El desgast de les incisives i d' M_1 és fort, tot i que més moderat a les altres peces.

Sepultura núm. 8

S'han recuperat fragments de la calota d'un individu adult amb sutura metàpica. No és possible de fer-ne la descripció ni donar dades simètriques.

Sepultura núm. 13

Solament es disposa d'algunes peces dentàries soltes del maxil·lar superior (2 peces) i de la mandíbula. La característica més important és la presència d'hipoplàsia, que correspon a diferents etapes de la formació de l'esmalt. El desgast és moderat i no s'hi aprecia cap tret destacable. El dibuix de la cara oclusal de les molars és visible solament a M_2 (+4) i a M_3 (X4).



Enterrament núm. 13. Excavació 1980-81. Museu de Terrassa. (Foto: A. Moro).

Sepultura núm. 16

L'esquelet de la tomba 16 es conserva en millors condicions que els que hem esmentat fins al moment. Tot i que els ossos són incomplets, se'n pot fer palesa l'existència. Correspon a un individu d'edat adulta i de sexe possiblement femení.

Els fragments de calota mostren les sutures obertes tant a l'interior com a l'exterior. Hi ha alguns fragments trencats de la branca vertical esquerra de la mandíbula, sense elements particulars.

Les dents estan soltes. Hi destaca el desgast fort a les peces anteriors, moderat a les posteriors i la presència d'hipoplàsia a C_1 . La càries es manifesta en peces diverses: P_1d , P_1e , M_2 . A més, la primera molar dreta es va perdre en vida, amb reabsorció total de l'alvèol. Tot i estar soltes, a les peces s'hi conserven importants dipòsits de carrall.

Morfològicament, la cara oclusal de les molars presenta cinc cúspides a M_2 i 6 a M_3 , amb la presència d'entocònid.

L'esquelet postcranial mostra ossos de dimensions molt moderades, desenvolupament de les insercions musculars molt febles, robustesa mitjana, platimeria femoral i mesocnèmia a les tíbies.

L'alçada, calculada per al sexe femení, correspon a:

Húmer	156.08	4.45 cm
Cúbit	155.97	4.30 cm
Fèmur	154.38	3.72 cm



Enterrament núm. 16. Excavació 1980-81. Museu de Terrassa. (Foto: A. Moro).

Resum

Les restes examinades corresponen a l'esquelet de cinc individus en un estat de conservació molt poc favorable. Des del punt de vista antropològic podem destacar les dades relatives a aspectes patològics d'algunes peces dentàries.

Dels quatre individus amb dents, tres mostren hipoplàsia de l'esmalt dentari –formació anòmala del teixit de l'esmalt, que s'atribueix a situacions anòmales durant el creixement de l'individu– i corresponen a un individu masculí, un altre de femení i un tercer d'indeterminat.

Les càries, presents amb intensitat durant els períodes històrics, es manifesten en dos dels quatre individus examinats.

Des d'una altra perspectiva, les dades anatòmiques ens retornen a les informacions dentàries, ja que podem constatar l'existència de dibuixos diversos de la cara oclusal de les molars inferiors. No hi ha un patró uniforme, cosa totalment normal en una mostra tan petita, però hi ha certes variacions com Y_5 a M_1 en un individu i d'una tercera molar amb sis cúspides.

L'esquelet mateix ens permet observar la presència d'un individu mesocèfal i comprovar que l'alçada atribuïda a dos individus se situaria al voltant dels 160 cm i 155 cm, respectivament.

Dimensions del crani	7
Llargada màxima	184
Llargada de la base	98
Amplada màxima	139
Amplada frontal mínima	*101
Amplada frontal màxima	132
Amplada biastèrica	109
Circumferència horitzontal màxima	529
Arc sagital occipital	115
Arc sagital escata	59
Corda sagital occipital	91
Corda sagital escata	54

* Metòpic

Dimensions de la mandíbula	1	7
Alçada branca vertical	62	-
Amplada branca vertical	35	31
Alçada P_2 - M_1	30	28
Alçada M_1 - M_2	28	26
Gruix real P_2 - M_1	13	13
Gruix real M_1 - M_2	15	13
Gruix projecció P_2 - M_1	16	-
Gruix projecció M_1 - M_2	19	-
Perímetre P_2 - M_1	76	68
Perímetre M_1 - M_2	76	68
Angle mandibular	115	-

Dimensions de l'húmer	1	16
Llargada màxima	302	292
Perímetre mínim	62	54
Diàmetre màxim	21	18
Diàmetre mínim	16	14
Amplada epifisi superior	50	-
Amplada epifisi inferior	63	-

Dimensions del cúbit	16
Llargada màxima	230
Perímetre mínim	36
Diàmetre T subsigmoideu	17
Diàmetre AP subsigmoideu	20

Dimensions del fèmur	16
Llargada fisiològica	406
Perímetre al punt mitjà	81
Diàmetre T subtrocantèri	30
Diàmetre AP subtrocantèri	23
Diàmetre T al mig	25
Diàmetre AP al mig	25

NOTES

1. Abril de 1953. Obres d'extracció de terres per fer més llarg i més ample el taller d'electricitat. Es van localitzar 6 sepultures romanitzants. Pau Gorina i Gabarró, Josep de C. Serra i Ràfols i membres de la Junta Municipal de Museus van actuar en aquests treballs de descoberta. Pau Gorina i Gabarró, "Una necròpolis romana egarense", a *Boletín de la Cámara del Comercio e Industria de Tarrasa*, del 7 de maig 1953.
2. Notes periodístiques del periòdic local *Tarrasa Informació*, anònimes: 9 d'abril 1953, "Ventanal", "Funeraria"; 13 d'abril, "Excavaciones"; 14 d'abril, "Visita a unas sepulturas romanas"; 16 d'abril, "Hallazgo arqueológico en Tarrasa", "Visita a unos hallazgos arqueológicos"; 20 d'abril, "Cadáveres"; 25 d'abril, "Del último hallazgo arqueológico"; 30 d'abril, "Fantasía y realidad"; 2 de juny, "Final de la exhibición"; 6 d'octubre, "Crónica. Hallazgo de una antigua sepultura", a Ca n'Anglada.
3. Correspondència adreçada a la Junta Municipal de Museus amb data del 3 de maig de 1978.
4. En aquestes 5 estances, al 1915 hi vivien 12 persones. Al 1924, 22 persones. Al 1936, 23 persones. Al 1960, 11 persones. Al 1975, 2 persones. Es podria dir que en el curs d'aquest segle, en aquest lloc de la ciutat, i sense en part saber-ho, hi havia més sepultures ocultes al subsòl que no pas persones compartint l'espai del terreny.
5. La fàbrica dels Sagrera consisteix en una àmplia i sòlida construcció de 3 plantes, assentada a l'espai de l'enjardinat i els patis d'aquestes construccions, ara enrunades. Edifici de la segona meitat del segle XVIII, dins el tipus d'art neoclàssic català tardà, al terreny anomenat "l'horta gran".
Hom podria dir que tot aquest espai de "l'horta gran" o delmari de Sant Fruitós, amb les fàbriques tèxtils Galf (carrer de Sant Pere), la dels Sagrera (carrer de la Font Vella), i els cardassers de la llana a l'indret que més tard seria el carrer Cardaire, va suposar un dels primers centres industrials tèxtils, del qual després, però més apartats del centre urbà, se'n van anar derivant els tradicionals vapors.
6. Notes periodístiques de *Diario de Terrassa*: 17 de juny 1978, apartat "La Ciudad", anònim: "En la Fontvella. Hallazgo de un sepulcro de tégula"; i el 19 de juny de 1978, apartat "La Ciudad", de Ramir de Mas Déu: "La Fontvella, camino funerario de Egara".
7. En aquelles dates no s'havia creat l'actual Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya. El director del Museu Arqueològic de Barcelona, el doctor Ripoll, va donar el consentiment a la Junta Municipal de Museus per realitzar una intervenció d'urgència. Finalitzada l'excavació arqueològica, i coincidint amb la creació del servei d'Arqueologia, vàrem redactar un informe dels resultats de la intervenció.
8. A. MORO, *Informe dels resultats de la intervenció arqueològica d'urgència a la necròpolis romana del carrer de la Font Vella*, informe inèdit presentat l'any 1981 al Servei d'Arqueologia de la Generalitat.
9. G. GARCIA, i altres, "Excavació arqueològica a la plaça Vella. Primers resultats", dins *Terme*, 9, Terrassa, 1994, p. 14-18.